

over de hemel. En ik heb gehoord, uit hun eigen mond, dat ze zich er bij neer hebben gelegd dat dit dan de hel was die hun was voorspeld.¹ Anders gezegd: zij aanvaardden het lijden en in die aanvaarding zouden zij sneller en in groter getale te gronde zijn gegaan dan anderen.

Voor de beantwoording van de vraag of zij inderdaad sneller te gronde zijn gegaan, ontbreken alle gegevens. Wat het aantal omgekomenen betreft: men is er, menen wij, te veel van uitgegaan dat de Puttense verliescijfers uitzonderlijk hoog zouden zijn geweest. Dat men die indruk kreeg, was begrijpelijk: hier was (en in dat opzicht stond het Puttense gebeuren op zichzelf) een grote groep die uit slechts één landelijke gemeente was weggevoerd – één gemeente waar men na de bevrijding de ontzaglijke schok te verwerken kreeg dat slechts zo weinigen waren teruggekeerd. Dat leek een exceptioneel gebeuren dat een bijzondere verklaring van node had. Maar is dat gebeuren wel zo exceptioneel geweest? Van allen die van september '44 af naar Neuengamme op transport werden gesteld, is blijkens de naoorlogse onderzoeken van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis 85% omgekomen²; in hoofdstuk 2 van dit deel vermeldde wij voorts dat van de drie-en-veertig, als anti-nationaal-socialistisch bekend staande mannelijke inwoners van Gorinchem die op 3 oktober '44 waren opgehaald, negen-en-dertig (90%) in Duitsland (d.w.z. in het Neuengamme-complex) zijn bezweken. Let men er dan voorts op dat het grootste deel van de Puttense groep terechtgekomen is in een *Aussenkommando* (Ladelund) waar in zes weken tijd drie-vierde van *alle* gevangenen bezweek, en dus in een situatie werd geplaatst waarin het onvermijdelijk was dat deze groep Nederlanders zwaardere verliezen zou lijden dan andere, dan zien wij geen dwingende noodzaak om de omvang van de Puttense verliezen in verband te brengen met factoren die bepalend zouden zijn geweest voor de Puttense samenleving. Denkbaar is dat het tempo waarin die verliezen zich voordeden, wèl hoger heeft gelegen dan bij andere groepen, maar de vraag of er van dit hoger tempo sprake is geweest, kan, zoals al opgemerkt, niet beantwoord worden.

¹ H. J. Idema, aangehaald in K. Groen en W. G. van Maanen: *Putten op de Veluwe. Het spoor terug naar de tragedie van 1944* (1977), p. 59–60. ² Brief, 13 juni 1950, van de directeur van het Informatiebureau van het Nederl. Rode Kruis aan de Enquêtecommissie, *Eng.*, dl. VI b, p. 137.